

С. Завальнюк,
аспірант кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МЕХАНІЗМ ЗАСТОСУВАННЯ АНАЛОГІЇ ПРАВА

Процес застосування аналогії права є надзвичайно складним і включає в себе цілий ряд логічних операцій, аналіз законодавства та фактичних обставин справи, яка вимагає звернення до правових норм. Проблематика застосування аналогії права висвітлена в дослідницьких роботах А. Бонера, Д. Туманова, Р. Майданика, А. Балашова, С. Клім, Ю. Матата, О. Печеного, О. Косаренка та інших. Однак питання механізму застосування аналогії права не були предметом наукових досліджень. Тому метою даної статті є визначення елементів механізму використання аналогії права правозастосовцем при подоланні прогалин в праві. Серед дослідницьких завдань також ставляться з'ясування підстав та обставин, що передують вживанню аналогії права, визначення співвідношення між аналогією права та поширювальним тлумаченням норми права.

Першою стадією механізму застосування аналогії права є *аналіз фактичних обставин справи та чинного законодавства*. Суб'єкту правозастосування необхідно з'ясувати сутність правовідносин і переконатися в тому, що вони дійсно не врегульовані правом. На цій стадії повинні бути вирішені додаткові дослідницькі завдання. По-перше, необхідно з'ясувати, чи знаходяться в сфері правового регулювання відносини, що не врегульовані правом. По-друге, застосування аналогії повинно мати місце лише у випадку дійсного існування прогалини в праві. Правозастосовнику слід мати на увазі, що в науці цивільного права виділяють дійсні та формальні прогалини в праві.

В даному випадку суд чи інший орган має визначитися – необхідної норми

права немає взагалі, чи вона сформульована недостатньо чітко, в результаті чого формується формальна прогалина. Так, наприклад, як зазначає О.Т. Боннер, формальна прогалина становить собою ситуацію, пов'язану з дефектом закону, який прямо не дає відповідь на те чи інше питання. Формальні прогалини відображають такий стан речей, коли те чи інше питання законодавством прямо не врегульоване, але відповідь на нього можна знайти шляхом аналізу та різноманітних прийомів тлумачення правових норм [2, с. 39]. Дійсні (або реальні) ж прогалини означають дійсну відсутність правового регулювання суспільних відносин, що знаходяться в сфері дії цивільного права.

Дослідник прогалин у цивільному процесуальному праві Д.О. Туманов зазначає, що у випадку формальних прогалин правозастосовний орган має скоріше не створювати норму, а реконструювати її істинний логічний зміст [9, с. 99]. Для досягнення цієї мети суб'єкт правозастосування повинен вдатися до поширювального (розповсюджувального) тлумачення, мета якого – розкрити дійсний зміст правової норми, який є ширшим за її буквальне значення. При цьому вкрай важливо, щоб у процесі такого тлумачення закладений законодавцем її зміст залишався незмінним [9, с. 106].

Поширювальне тлумачення може служити належним підґрунтям для індивідуального піднормативного регулювання й конкретизації норм, аналогії права, субсидіарного їх застосування відповідно до вимог законності [4, с. 5].

У науковій літературі також виділяють умисні прогалини, які виникають внаслідок того, що законодавчий орган

свідомо залишив питання, яке знаходиться в його компетенції, відкритим з метою детальнішого ознайомлення з проблемою або внаслідок передачі його на розсуд осіб, що здійснюють практичну правозастосовну діяльність [8].

Отже, суди та інші правозастосовці повинні уважно дослідити чинне законодавство і з'ясувати чи має місце прогалина в праві і чи є вона дійсною, а отже, потребує подолання шляхом аналогії закону чи аналогії права.

Рішення Оржицького районного суду Полтавської області 29 квітня 2008 року містить приклад хибного застосування судом аналогії права при вирішенні цивільного спору з приводу спадкування.

Згідно Справи № 2-203|2008 р. позивач звернувся до суду з позовом про визначення додаткового строку для відмови від прийняття спадщини.

Позов мотивував тим, що 29 січня 2007 року померла його дружина. За життя дружина залишила заповідальне розпорядження, згідно якого заповідала земельний та майновий паї відповідачам по справі. Вказані особи вчасно звернулися до нотаріальної контори з відповідними заявами про прийняття спадщини після смерті дружини. Враховуючи наявність заповіту, позивач вважав, що він не входить до числа спадкоємців, тому не звертався до нотаріальної контори із заявою про відмову від прийняття спадщини, хоча проживав разом зі своєю дружиною в одному будинку.

Позивач вважає, що строк пропущено з поважної причини, оскільки через юридичну необізнаність, похилий вік, та стан свого здоров'я не міг вчасно подати заяву до нотаріальної контори. Вважає, що спадкові права слід оформити на користь його дітей, та онука, які є відповідачами по справі. Прохає визначити додатковий строк для подання заяви про відмову від спадщини строком 3 місяці.

Судом встановлено, що нормами цивільного кодексу прямо не передбачено можливості врегулювання питан-

ня, що поставлено у позовній заяві. Але враховуючи аналогію закону та аналогію права згідно ст. 8 ЦК України, якщо цивільні відносини не регулюються цим кодексом, іншими актами цивільного законодавства або договором, вони регулюються тими правовими нормами цього кодексу, інших актів цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини (аналогія закону). У разі неможливості використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин вони регулюють відносно до загальних засад цивільного законодавства (аналогія права) [7].

Відповідно до ст. 1272 ЦК України за позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, суд може визначити йому додатковий строк, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини [10].

Поважність причин визначає суд на власний розсуд, враховуючи їх об'єктивність та достовірність. Це ж підтверджується п. 24 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року «Про судову практику в справах про спадкування», в якій міститься рекомендація, що вирішуючи питання про визначення особі додаткового строку, суд досліджує поважність причини пропуску строку для прийняття спадщини. При цьому необхідно виходити з того, що поважними є причини, пов'язані з об'єктивними, непереборними, істотними труднощами для спадкоємця на вчинення цих дій [5].

Згідно до узагальнення судової практики Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 при вирішенні справ про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини слід також враховувати, що додатковий строк визначається у разі, якщо суд визнає причини пропуску строку для прийняття спадщини поважними. У зазначеній категорії справ є обов'язковим обґрунтування в мотивувальній частині судового рішення поважності причин про-

пуску строку для подання заяви про прийняття спадщини.

Як відзначається у листі, суди переважно правильно вирішують питання поважності причин пропуску зазначеного строку та визнають поважними: тривалу хворобу, перебування спадкоємця тривалий час за межами України, відбування покарання в місцях позбавлення волі, перебування на строковій військовій службі в Збройних Силах України тощо.

Однак, на думку авторів, узагальнення судом не можуть бути визнані поважними такі причини пропуску строку для подання заяви про прийняття спадщини як юридична необізнаність позивача щодо строку та порядку прийняття спадщини, необізнаність особи про наявність спадкового майна, похилий вік, непрацевдатність, незнання про існування заповіту, встановлення судом факту, що має юридичне значення для прийняття спадщини (наприклад, встановлення факту проживання однією сім'єю), невизначеність між спадкоємцями хто буде приймати спадщину, відсутність коштів для проїзду до місця відкриття спадщини, несприятливі погодні умови [3].

Все вищезгадане свідчить, що в чинному законодавстві немає дійсної прогалини в регулюванні даних правовідносин і суд повинен був керуватися нормою ЦК України, судовою практикою та представленими сторонами доказами поважності причин порушення строків. Використання аналогії закону чи права в даному випадку вбачається некоректним і загалом суперечить нормам цивільного та цивільно-процесуального права. В даному випадку може мати місце умисна прогалина в праві (залишення вирішення питання на розгляд суду), однак дана теза є дискусійною і немає однозначної відповіді.

Другою стадією виступає *аналіз законодавства на предмет подібних за змістом цивільних норм*. Тобто спроба застосування аналогії закону, за якої правозастосовник переходить до етапу пошуку схожої норми, що регулює

схожі відносини. Дана стадія має принципове значення, адже аналогія закону підлягає переважному застосуванню, оскільки, відповідно до положень частини другої статті 8 ЦК України, аналогія права застосовується у разі неможливості використання аналогії закону. Вищий господарський суд підтверджує даний умовивід у своєму роз'ясненні від 07.04.2008 р. [6]. Отже, правозастосовний орган повинен переконатися, що аналогія закону в даному випадку неможлива через відсутність норм, що регулюють схожі правовідносини.

На стадії визначення норми, що регулює схожі відносини, важливе дотримання додаткових умов:

а) необхідно враховувати специфіку застосування загальних та спеціальних норм, субсидіарне застосування норм та поширювальне тлумачення. Застосування аналогії допускається як виключна міра при вичерпанні інших засобів правового регулювання;

б) застосовуючи норму закону за аналогією, суд повинен тлумачити її так само, як і при звичайному застосуванні цієї норми;

в) застосовуючи аналогію, необхідно враховувати принципи відповідного інституту і галузі права, а також близькі за змістом норми. Причому правило, що стосується застосування принципів галузі і посилання на них, стосується і аналогії закону;

г) доцільним є ознайомлення з практикою вирішення аналогічних справ вищими судами, а також науковою літературою по цьому питанню [1, с. 26]. Однак, застосовуючи роз'яснення вищестоящих судів, необхідно уважно аналізувати вказівки на використання аналогії. Зустрічаються ситуації, коли по одному й тому ж питанню наявні протилежні позиції. В таких суперечливих ситуаціях суди повинні самостійно вирішувати, яким чином застосовувати дану норму [1, с. 27].

Результатом цієї стадії є застосування аналогії закону щодо неврегульованого правовідношення або виявлення неможливості використання

аналогії закону через відсутність норм, що регулюють схожі відносини. В разі, коли правозастосовник констатує факт неможливості аналогії закону, настає третя стадія – застосування загальних засад цивільного законодавства. На цій стадії суд згідно основних принципів цивільного права вирішує питання, що були розв'язані протягом правозастосування. Кінцевим результатом цієї стадії є винесення рішення і видання правозастосовного акту, що його закріплює.

Отже, механізм застосування аналогії права має ряд стадій, що повинні бути виконані максимально сумлінно та уважно для вірного застосування аналогії права щодо матеріальних правовідносин за цивільним законодавством. Недостатньо виважене рішення використати аналогію призводить до дефектних судових та адміністративних рішень, що формують прецеденти, які не відповідають нормам законодавства та загальним принципам цивільного права.

Ключові слова: аналогія права, стадія застосування, дійсні, формальні та умисні прогалини в праві, поширювальне тлумачення.

Стаття розкриває основні стадії застосування аналогії права, визначає їх черговість та роль для вірного використання аналогії права під час застосування норм цивільного права.

Статья раскрывает основные стадии применения аналогии права, определяет их очередность и роль для правильного использования аналогии права во время применения норм гражданского права.

The article describes main stages of using the analogy of rights, determines order and their role in the proper use of the analogy of rights during the employing of norms of civil law.

Література

1. Балашов А.Н. Аналогия закона и аналогия права в гражданском судопроизводстве / А.Н. Балашов, Э.И. Мишутина // Человек и закон. – 2009. – № 10. – С. 23–28.
2. Боннер А. Т. Источники советского гражданского процессуального права: Учеб. пособ. / А.Т. Боннер. – М. : Юрид. лит., 1977. – 69 с.
3. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 № 24-753/0/4-13 «Про судову практику розгляду цивільних справ про спадкування». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13>.
4. Матат Ю.І. Роль юридичного тлумачення норм права в механізмі подолання прогалин у законодавстві / Ю.І. Матат // Проблеми законності. – 2011. – Вип. 116. – С. 3–9.
5. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 30 травня 2008 року «Про судову практику в справах про спадкування». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-08>.
6. Про деякі питання практики застосування норм Цивільного та Господарського кодексів України / Вищий господарський суд // Лист від 07.04.2008 № 01-8/211. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v_211600-08.
7. Рішення Оржицького районного суду Полтавської області від 29 квітня 2008 р. № 2-203|2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/6209479>.
8. Тарануха В. Прогалини в праві: поняття, сутність, способи їх усунення та подолання / В.Тарануха // Юридична Україна. – 2009. – № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.info-prensa.com/article-427.html>.
9. Туманов Д.А. Пробелы в гражданском процессуальном праве: дис. ... канд. юрид. наук 12.00.15. / Д.А. Туманов. – М., 2007. – 184 с.
10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

